

Тарануха Т. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,

старший викладач кафедри германських мов та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА ДІЄСЛІВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Статтю присвячено зіставному аналізу дієслівних фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах. Матеріалом дослідження є дієслівні фразеологічні одиниці, отримані шляхом суцільної вибірки із фразеологічних словників. Основні ознаки дієслівних фразеологічних одиниць формуються у результаті взаємодії різних рівнів мови: 1) семантичного – фразеологічне значення загально-процесуального або процесуально-атрибутивного характеру; 2) морфологічного – дієслівний компонент є граматичним центром фразеологізму; 3) синтаксичного, коли фразеологізм виконує функцію присудка. Відсутність хоч однієї з названих ознак позбавляє фразему статусу дієслівної. У результаті аналізу було виокремлено такі моделі дієслівних фразеологізмів: “дієслово + компаратив”, “дієслово + іменник”, “дієслово + іменник + обставина”, “дієслово + іменник з прийменником з означенням або без”, “прислівник + дієслово”. Опорним компонентом дієслівних фразеологізмів слугують дієслова, єдиною їх формою підрядного зв’язку є прилягання. Досліджувані дієслівні фразеологізми в обох мовах є компаративними та некомпаративними. Компаративні фразеологічні одиниці представлені фразеологічною моделлю “дієслово + компаратив”. У дієслівних компаративних фразеологічних одиницях перший компонент вживається в буквальному значенні, а другий компонент є інтенсифікатором. Більшість дієслівних компаративних фразеологізмів другим компонентом мають лексему, лише деякі – сполучення лексем. Образними компонентами дієслівних компаративних фразеологізмів є тварини, представники певної професії, представники певних верств населення, власні назви, артефакти та абстрактні поняття. Найпродуктивнішою моделлю дієслівних некомпаративних фразеологізмів є модель “дієслово + іменник”. Більшість фразеологізмів цієї моделі характеризуються об’єктивними відношеннями, дієслово вимагає свого поширення об’єктом, на який спрямована або з яким пов’язується дія. Дієслівні фразеологізми повністю або частково переосмислені мотивованими або немотивованими одиницями. Основними типами переосмислення є метафора, метонімія та порівняння.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна модель, німецька мова, українська мова, образний компонент.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку мовознавства характеризується підвищеним інтересом до порівняльного вивчення мов. Однією із актуальних проблем у сучасній теорії фразеології є виявлення спільних і відмінних ознак у фразеологічних системах споріднених і неспоріднених мов.

Аналіз досліджень. Проблема систематизації та класифікації фразеологічного складу мови постійно перебуває в полі зору мовознавців. Свідченням цього є низка моногра-

фій та дисертаційних досліджень, присвячених цій тематичі в українській (А. Архангельська, Ю. Прадід, О. Селіванова, В. Ужченко, Д. Ужченко), російській (М. Алефіренко, Н. Семенов), англійській (О. Арсент’єва, О. Кунін), німецькій (Я. Баран, Н. Лалаян, О. Райхштейн, Н. Burger, W. Fleischer, C. Földes) та романських (Н. Стрілець) мовах, у яких фразеологізми описуються з огляду на взаємодію лексико-семантичних і морфологічних явищ у процесі виникнення і функціонування фразеологічних одиниць. В.Ужченко зазначає, що серед різних спроб класифікувати фразеологічний склад мови помітне місце посідає семантико-граматичний розподіл фразем, намагання вписати їх у різні граматичні класи, що співвідносяться із різними частинами мови. Але на відміну від слів фразеологізми значно важче класифікувати за граматичним принципом, що зумовлюється їх генезою і структурно-семантичними ознаками: фразеологізм є результатом переосмислення вільного словосполучення, надслівною структурою, у якій особливим способом поєднуються семантико-граматичні ознаки всіх компонентів [1, с. 130]. Я.Баран вказує на те, що вступаючи у взаємозв’язки у мовленні, фразеологізми підпорядковуються загальним законам словосполучення одиниць, що мають чітке категоріальне визначення. Фразеологізми, співвідносні зі словосполученням, організуються за моделями вільних сполучень слів, властивих тій чи іншій мові. Такі фразеологізми співвідносяться з різними частинами мови [2, с. 66-67]. М.Алефіренко пропонує низку ознак, за якими фразеологізм співвідноситься з різними частинами мови: характер семної презентації об’єктивної дійсності в семантичній структурі фразем, наявність або відсутність у лексичних компонентах граматичних категорій і їх морфологічних парадигм, структурно-граматична модель фраземи, тип її граматичного зв’язку з іншими елементами мовленнєвого контексту та синтаксичні функції у реченні [3, с. 46].

Мета статті. Зіставний аналіз фразеологічних одиниць у структурно-граматичному аспекті спрямований на виявлення їхнього структурно-граматичного паралелізму та структурно-граматичних розбіжностей у німецькій та українській мовах. Матеріалом дослідження є дієслівні фразеологічні одиниці на позначення рис характеру людини української та німецької мов, отримані шляхом суцільної вибірки із фразеологічних словників.

Виклад основного матеріалу. Дієслівні фразеологізми виражають загальне значення дії. Їм властиві граматичні категорії часу, виду, особи, числа, способу і стану [2, с. 68]. У реченні дієслівні фразеологізми виконують синтаксичну функцію присудка. Як і дієслова, дієслівні фразеологізми мають категоріально-граматичне значення процесуальності [3, с. 53].

У результаті взаємодії різнорівневих мовних факторів формуються основні ознаки дієслівних фразеологізмів: 1) семантичного – фразеологічне значення загально-процесуального

або процесуально-атрибутивного характеру; 2) морфологічного – дієслівний компонент є граматичним центром фразеологізму; 3) синтаксичного, коли фразеологізм виконує функцію присудка. Відсутність хоч однієї з названих ознак позбавляє фразему статусу дієслівної [3, с. 53].

Опорним компонентом дієслівних фразеологізмів слугують дієслова, єдиною їх формою підрядного зв'язку є прилягання. Досліджувані дієслівні фразеологізми в обох мовах є компаративними та некомпаративними. Компаративні фразеологічні одиниці представлені фразеологічною моделлю “дієслово + компаратив”. У дієслівних компаративних фразеологічних одиницях перший компонент вживається в буквальному значенні, а другий компонент є інтенсифікатором. Як перший компонент у німецьких фразеологічних одиницях, які позначають риси характеру людини вживаються дієслова *sich spreizen, angeben, lügen, rangehen, sich drehen, schweigen*, в українській мові – *величатися, пишатися, гризти*. Більшість дієслівних компаративних фразеологізмів другим компонентом мають лексему, лише деякі – сполучення лексем. Образними компонентами дієслівних компаративних фразеологізмів можуть бути:

- **тварини**: укр. *величатися (завеличатися, пишатися) як порося на орчику (як свиня в дощ, як кошеня в попелі)* [4, с. 154], нім. *sich wie ein Pfau spreizen* [5, Т. II, с. 102] – “величатися як павич”. Серед таких фразеологізмів виділяються також ті, образні компоненти яких утворилися внаслідок метонімічного перенесення: *wie ein Wald voll Affen/ wie eine Tüte Mücken angeben* [6, с. 45] – “вихвалитися без міри; дослівно: вихвалитися як цілий ліс мавп/ як цілий пакет комарів”, *ein Gemüt wie ein Fleischerhund haben* [6, с. 270] – “бути бездушним; досл. Мати серце як у собаки м'ясника”;

- **представники певної професії**: нім. *denken wie ein Seifenstieder* [5, Т. II, с. 189] – “бути безтурботним; дослівно: думати як миловар”;

- **представники певних верств населення**: нім. *lügen wie ein Landstreicher* [5, II, 34] – “досл. брехати як волоцюга”;

- **власні назви**: нім. *rangehen wie Blücher* [5, Т. I, с. 111] – “діяти рішуче; досл. Ринулися в бій, як Блюхер (Блюхер – пруський фельдмаршал, брав участь у битві з армією Наполеона під Ватерлоо)”, *rangehen wie Hektor an die Buletten* [6, 599] – “діяти рішуче (Гектор – ватажок Троянської війни)”;

- **артефакти**: укр. *грзти як іржа залізо* [4, с. 67], нім. *sich drehen wie eine Wetterfahne* [6, с. 171] – “постійно змінювати свою думку; досл. Крутитися як флюгер”, *ein Gemüt wie ein Schaukelpferd haben* [6, с. 271] – “бути дуже терпеливим; досл. ein Schaukelpferd – іграшка-гойдалка для дітей”, *schweigen wie ein Grab* [6, с. 691] – “бути мовчазним; досл. мовчати як могила”;

- **абстрактне поняття**: нім. *lügen wie eine Leichenrede* [5, Т. II, с. 34] – “досл. брехати як некролог”.

Найпродуктивнішою моделлю дієслівних некомпаративних фразеологізмів є модель “дієслово + іменник”. Більшість фразеологізмів цієї моделі характеризуються об'єктними відношеннями, дієслово вимагає свого поширення об'єктом, на який спрямована або з яким пов'язується дія. Компоненти таких сполук виражають разову дію: *позбутися кленки* [7, Т. II, с. 662] – “втратити розсудливість, стати нерозумним, дурним”, *розгубити ролики* [7, Т. II, с. 748] – “втратити здатність правильно думати, діяти”, *показати зуби* [4, с. 66] – “виявити свою злостиву вдачу, злі наміри”, *кувати (дзвонити) лихо* [4, с. 98] – “діяти підступно, завдавати комусь горя”, нім. *die Nase hoch tragen* [5, Т. II, с. 72] – “дерти носа, гнути кирпу”, *den Groschen umdrehen* [5, Т. I, с. 281] – “труситися над кожною копійкою”, *seinen Dickkopf aufsetzen* [6, с. 164] – “наполягати уперто на своєму”.

Обставинні відношення виникають між компонентами таких українських фразеологізмів цієї моделі: *витися (зв-*

ватися, крутитися) в'юном (лисом) [7, Т. I, с. 427] – “підлещуючись догоджати кому-небудь”, *ходити навичем (гоголем)* [7, Т. II, с. 602] – “триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо”.

Фразеологічна модель “дієслово + іменник + означення”. Фразеологізми цієї моделі виражають об'єктно-атрибутивні відношення та можуть мати у своїй структурі препозитивні та постпозитивні означення: укр. *кувати речі недобрії* [4, с. 168] – “пести плітки, зводити наклепи”, *ділитися останнім шматком* [4, с. 220] – “виявляти доброту, людяність”, нім. *einen krummen Rücken machen* [5, Т. II, с. 142] – “раболіпствувати, низькопоклонничати”, *seinen Dickschädel durchsetzen* [5, Т. I, с. 146] – “уперто домагатися свого будь-якими засобами”, *kalt Blut bewahren* [6, с. 130] – “опанувати себе, залишитися холоднокривним”, *ruhiges Blut bewahren* [6, с. 130] – “зберігати спокій у критичній ситуації”, *große Bogen spucken* [6, с. 134] – “поводитися чванливо, бундючно”.

Фразеологічна модель “дієслово + іменник + обставина”. Фразеологізми цієї моделі виражають об'єктно-обставинні відношення, всі одиниці мають у своєму складі прийменник: укр. *держати розум в голові* [7, Т. I, с. 131] – “бути розсудливим, розважливим”, *держати (тримати) камінь за пазухою* [4, с. 69] – “приховувати злобу, ненависть до кого-небудь”, *тримати (держати) ніс (носа) за вітром (по вітру)* [4, с. 123] – “діяти непослідовно, безпринципно, змінюючи свої переконання й поведінку відповідно до обставин”, нім. *das Blaue vom Himmel lügen* [6, с. 125] – “брехати”, *aus seinem Herzen keine Mördergrube machen* [6, с. 352] – “бути відвертим”.

Фразеологічна модель “дієслово + іменник з приєднанням до означенням або без”: укр. *давити на всі гальма* [7, Т. I, с. 218] – “діяти надзвичайно рішуче”, *іти на все* [7, Т. I, с. 353] – “не рахуватися ні з чим, не зважати ні на які перешкоди”, *приходити до розуму* [7, Т. II, с. 701] – “ставати розумним, кмітливим, розважливим”, *танцювати (скакати) під дудку* [4, с. 52] – “безперечно виконувати чий-небудь бажання, підкорятися”, *водити за ніс (за носа)* – “обдурювати кого-небудь, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось”, *лізти (іти, грубо перти/полізти) на рожен* [4, с. 168] – “наражатися на небезпеку, на неприємність, бути необережним”, *пройти кризь сито і реуето* [4, с. 187] – “бути хитрим, винахідливим; на життєвому шляху набути чималого досвіду”, нім. *vor Neid vergehen (platzen)* [5, Т. II, с. 76] – “лопнути від заздрощів”, *ohne gelehrte Brille lesen* [5, Т. I, с. 123] – “керуватися здоровим розумом”, *mit dem Feuer spielen* [6, с. 219] – “легковажно наражатися на небезпеку”, *ins Gesicht lügen* [6, с. 277] – “нахабно брехати”.

Фразеологічна модель “прислівник + дієслово”. Таку модель мають лише фразеологізми німецької мови, між компонентами яких виникають обставинні відношення: *vornehm tun* [5, Т. II, с. 293] – “заноситися, бундючитися”, *sich wichtig fühlen, sich wichtig nehmen (vorkommen)* [5, Т. II, с. 318], *sich grün machen* [5, Т. I, с. 283] – “бути про себе дуже високої думки, задирати ніс”, *sich wichtig machen* [5, Т. II, с. 318] – “бундючитися, копилити губу”, *bescheiden tun* [5, Т. I, с. 91] – “бути скромним”, *blind zufahren* [5, Т. I, с. 101] – “діяти наосліп, нерозважливо”, *dick lügen* [5, Т. I, с. 145] – “брехати, як рудий собака”, *hell denken* [5, Т. I, с. 321] – “добре метикувати”, *kleinlich denken* [5, Т. I, с. 386] – “бути дріб'язковим”.

Дієслівні фразеологізми повністю або частково переосмислені мотивованими або немотивованими одиницями. Основними типами переосмислення є **метафора**: укр. *пести павутиння* [4, с. 137], *пести плетиво* [4, с. 149] – “підступно, хитро підкоряти своєму впливові”, *крутити хвостом* [4, с. 209] – “хитрувати, лукавити, лицемірити”, *ставати на двох лапках* [7, Т. II, с. 856] – “бути готовим

виконати будь-які бажання, чіі-небудь прохання”, *робити з губи (писки) халяву* – не виконувати своєї обіцянки; брехати [4, с. 43], *підкладати свиню* – нишком чи ненароком завдавати кому-небудь прикросів, діяти підступно. [4, с. 180], нім. *sich grün machen* [5, Т. I, с. 283] – “бути про себе дуже високої думки, задирати ніс”, *mit dem Feuer spielen* [6, с. 219] – “легковажно наражатися на небезпеку”, **метонімія**: укр. *ноги мити* [4, с. 126] – “прислужувати кому-небудь, бути відданим”, *замилювати очі* [4, с. 132] – “обдурювати кого-небудь, хитрувати”, *продавати/ продати душу* [4, с. 5] – “втрачати гідність, зраджувати”, *брати на зуби* [4, с. 64] – “обирати кого-небудь об’єктом пересудів, пліток”, *зуби з’їсти* [4, с. 65] – “мати великий досвід”, *показати зуби* [4, с. 66] – “виявити свою злостиву вдачу, злі наміри”, *водити за ніс* [4, с. 121] – “обдурювати кого-небудь, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось” та **порівняння**: укр. *величатися як порося на орчику (як свиня в дощ, як кошеня в попелі)* [4, с. 154], *як іржа залізо* [4, с. 67], *як з гілля (з ланцюга, з цепену і т. ін.) зірвався* [4, с. 30], нім. *sich wie ein Pfau spreizen* [5, Т. II, с. 102] – “величатися як павич”, *sich drehen wie eine Wetterfahne* [6, с. 171] – “постійно змінювати свою думку; досл. крутитися як флюгер”, *lügen wie ein Landstreicher (wie eine Leichenrede)* [5, Т. II, с. 34] – “брехати, як рудий собака”, *wie ein Pfau (ein) Rad schlagen* [5, Т. II, с. 102] – “величатися як павич”.

Однією із найпродуктивніших моделей дієслівних фразеологізмів у обох мовах є поєднання головного компонента-дієслова із словосполученням: укр. *виходити сухим із води* [4, с. 21], *зірок з неба не хапати* [4, с. 63] – “хто-небудь не відзначається неабиякими здібностями, розумом”, *не давати наплювати [собі] в кашу; не давати собі по носі грати; не давати собі на ногу наступати* [4, с. 71] – “не допускати кривди, зущання над собою, не шкодити собі”, *пускати ману в вічі* [4, с. 105] – “обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне, *тримати ніс за вітром* [4, с. 123] – “діяти непослідовно, безпринципно, змінюючи свої переконання й поведінку відповідно до обставин”, *очей у Сірка (Рябка) позичати* [4, с. 134] – “втратити почуття сорому, власної гідності”, *з-під стоячого підешу втипор* [4, с. 147] – “дуже хитрий, спритний, кмітливий”, *чужими руками жар загрібати* [4, с. 177] – “користуватися результатами праці інших”, *пройти крізь сито і решето* [4, с. 187] – “бути хитрим, винахідливим; на життєвому шляху набути чималого досвіду”, *за словом у кишеню не лізти* [4, с. 191] – “бути дотепним і метким у розмові”, *підвести під дурного хату* [4, с. 208] – “ошукати”, *лізти чортові на роги* [4, с. 215] – “ризикувати, потрапляти в складну ситуацію, *ділитися останнім шматком* [4, с. 220] – “виявляти доброту, людяність”, нім.: *allerlei Manöver machen* [5, Т. II, с. 43] – “вдаватися до вивертів; мудрувати”, *die Nase hoch tragen* [5, Т. II, с. 72] – “дерти носа, гнути кирпу”, *nicht über die eigene Nase hinaussehen* [5, Т. II, с. 74] – “не бачити далі свого носа”, *einen krummen Rücken machen* [5, Т. II, с. 142] – “раболіпствувати, низькопоклонничати”, *j-d hat den Verstand mit dem Schaumlöffel gegessen* [5, Т. II, с. 158] – “хто-небудь розуму так і не набрався”, *alle Schliche und Kniffe kennen (sich auf alle möglichen Schliche verstehen)* [5, Т. II, с. 166] – “знати всі хитрощі”, *nicht bis drei (bis vier, fünf) zählen können* [5, Т. II, с. 335] – “бути цілковитим неуком, невігласом”, *den Daumen auf dem Beutel halten* [5, Т. I, с. 98] – “скупитися, скнарити”.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що в українській та німецькій мовах дієслівні фразеологізми на позначення рис характеру людини мають різноманітну структурно-граматичну

семантику, різні способи вираження синтаксичних відношень та яскраво виражену образну семантику.

Література:

1. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови К.: Знання, 2007. 494 с.
2. Фразеологія: знакові величини / Баран Я. А. та ін. Вінниця: Нова книга, 2008. 256 с.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Х.: Вища школа, 1987. 167 с.
4. Фразеологічний словник української мови / уклад. В. Д. Ужченко та ін. К.: Освіта, 1998. 224 с.
5. Німецько-український фразеологічний словник: в 2 т. / В. І. Гавриць, О. П. Пророченко. К.: Рад. Школа, 1981.
6. Duden. Redewendungen. Band 11. Mannheim: Dudenverlag, 2002. 995 S.
7. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад. В. М. Білоноженко та ін. К.: Наук. думка, 1993. Кн. 1. 528 с.; Кн. 2. С. 529–980.

Taranukha T. Semantics and the structure of verbal phraseological units for the designation of human character traits in Ukrainian and German

Summary. The article is devoted to a comparative analysis of verbal phraseological units for the designation of human character traits in Ukrainian and German. The material of the study is verbal phraseological units obtained by a solid sample of phraseological dictionaries. The main features of verb phraseological units are formed as a result of the interaction of different levels of a language: 1) semantic – phraseological meaning of a general procedural or procedural-attributive nature; 2) morphological – the verbal component is the grammatical centre of idiomatic expression; 3) syntactic, when idiomatic expression performs the function of a predicate. The absence of at least one of the named signs deprives the phrase of the status of a verbal one. As a result of the analysis, the following models of verb phraseological units have been resolved: “verb + comparative”, “verb + noun”, “verb + noun + adverbial modifier”, “verb + noun with preposition with or without a modifier”, “adverb + verb.” The key component of verbal idiomatic expressions are verbs, the only form of their subordinate linking is juxtaposition. The verbal idiomatic expressions studied in both languages are comparative and non-comparative. Comparative phraseological units are represented by the phraseological model “verb + comparative”. In verbal comparative phraseological units, the first component is used in a literal sense, and the second component is an intensifier. Most verbal comparative idiomatic expressions have a lexeme as the second component, only some have lexeme conjunctions. Figurative components of verbal comparative idiomatic expressions are animals, representatives of a certain profession, representatives of certain layer of the population, proper names, artifacts and abstract concepts. The most productive model of verbal non-comparative phrases is the “verb + noun” model. Most phraseological units of this model are characterized by object relations, the verb requires its propagation by the object to which the action is directed or associated. Verbal idiomatic expressions are completely or partially redefined by motivated or unmotivated units. The main types of rethinking are metaphor, metonymy, and comparison.

Key words: phraseological unit, phraseological model, the German language, the Ukrainian language, figurative component.